

ДЕТАЛЬ ДЕКОРУ ЗОЛОТОЇ МИТРИ З КОЛЕКЦІЇ МІКУ

В експозиції МІКУ представлена золота митра (ДМ-5967), оздоблена коштовними каменями, перлами, емалевими медальйонами. Її фото неодноразово публікувались, однак пам'ятка залишається малодослідженою. Важливий внесок у її вивчення зробив головний хранитель Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника Г.В. Полюшко, який, на підставі описів ризниць Успенського собору, зазначив, що для оздоблення золотої митри використані коштовні прикраси старовинної митри на оксамиті, а також привіски до ікон. На його думку, “митра як цілісна пам'ятка має бути датована 1767–1782 роками, а одним з її авторів необхідно вважати кіївського майстра золотих і срібних справ Григорія Чижевського”¹. Слід зазначити, що про цього майстра відомо дуже мало. Він числився відставним підпоручником, був ктитором церкви Миколи Доброго в Києві, отримав від духовного собору Лаври атестат, у якому перелічені виконані ним роботи. Але, як зазначив М.З. Петренко, “жодна річ Григорія Чижевського нами не виявлена”².

Оздоба митри – живописні емалі, коштовні камені – вражають різноманіттям, але особливу увагу своїм незвичним виглядом привертають декоративні елементи, що увінчують фініфтевий медальйон із зображенням преподобних Антонія та Феодосія Печерських (рис. 1). За описом 1778 р., “над фініфтью “Осенение св. Духа Богоматери с преподобними

Рис. 1. Митра ДМ-5967. Деталь.

Антонием и Феодосием Печерскими” – маленькая штучка одна с финифтевыми ручками, на коей розан один, рубинцов 3, а другая с финифтевыми же сердечками, на ней искор алмазных 5”³.

Ймовірно, що ці елементи були частинами ювелірних виробів, пожертвованих монастирю в різний час. В описі 1758 р.

згадуються, зокрема, привіски до намісної Богородичної ікони – різноманітні ланцюжки та персні з коштовним камінням. Інколи подібні дари – сережки, персні, надходили від осіб, які побажали залишитись анонімними⁴. Можливо, серед таких внесків міг бути і так званий перстень-феде. Ці персні походять від римських шлюбних перснів із зображенням рукостискання (рис. 2). У середньовічній Європі як запорука кохання поширеними були кільця, шинка яких замикалась зображенням рукостискання (інколи кисті рук утворювали каст, в який вставляли камінь у формі серця), або кільця, що складалися з кількох поєднаних шинок, на двох з яких були зображення руки, на центральній – зображення серця. Поєднуючись, ці частини утворювали перстень із зображенням рук, що тримають серце, як, наприклад, німецький перстень 1575 р. з колекції Музею Вікторії та Альберта (М.224–1975) (рис. 3)⁵.

Рис. 2. Римський шлюбний перстень.V ст.

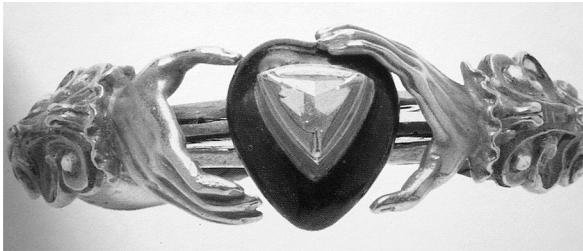

Рис. 3. Перстень. Німеччина.1575 р.

В добу бароко різноманітні прикраси, поруч із коштовними каменями, майстри оздоблювали емаллями. Зокрема, покривали емаллю кисті рук, зображених на перснях. У каталозі перснів Британського музею представлено кілька екземплярів, частина шинки яких виконана у вигляді двох покритих білою емаллю рук, що є своєрідною рамкою для каменя у вигляді серця (№ 1100), інколи увінчаного короною (№ 1102). Датуються вони XVIII ст.⁶. Очевидно, деталлю саме такого персня була “штучка с финифтевыми ручками”, використана в декорі митри. Прикраси, виконані європейськими майстрами, потрапляли на територію України різними шляхами. Наприклад, срібні персні-феде із зображенням рук, що утримують серце, знайдені в скарбі під час розкопок Михайлівського Золотоверхого Собору 1996–1997 р. Скарб датується XVII- XVIII ст.⁷.

Рис. 4. Персні-федє з колекції Британського музею

Можна припустити, що емалеві серця на митрі – теж деталь персня, подібного до перснів з колекції Британського музею (№ 1099, 1420 в каталозі, рис. 4)⁸, однак дужка, що їх поєднує, хоч і схожа на елемент корони, проте могла використовуватись і як вушко підвіски. Зокрема, така деталь, як два серця, поєднані лавровим вінком, символом торжества

кохання, є в брошці у вигляді поєднаних факела Гіменея, Еротового лука, сагайдака зі стрілами та пари голубів (1800 р., можливо, Париж)⁹ (рис. 5). Невеличкі коштовні серця упродовж ХІХ ст. використовували як застіжки нагрудних прикрас та підвіски¹⁰. Не виключено, що такі деталі побутували й раніше.

Виникає питання, чи випадковим було використання таких елементів в оздобленні митри?

Очевидно, ні. Те, що на перший погляд здається дивним і незрозумілим, створює цілком звичну систему образів для католика, знайомого з культом Серця Ісуса та Непорочного Серця Богородиці. Якщо, так би мовити, джерелом сировини для оздоблення митри послужили прикраси з любовною символікою, то ідейним джерелом композиції були, скоріш за все, різноманітні релігійні медальйони.

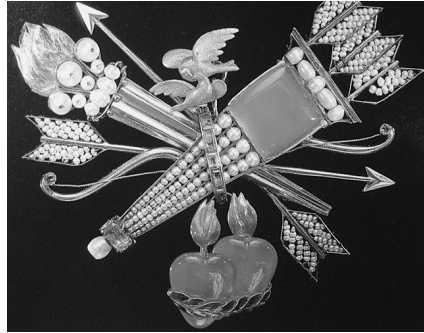

Рис. 5. Брошка "Трофеї кохання". 1800 р.

Рис. 6. Релігійний медальйон "П'ять Ран Христових". ХVІІІ ст.

У католицьких країнах середньовічної Європи набув поширення культ П'яти Христових Ран і увінчаної терням Глави Христової. В рамках цього культу виникали Братства Поклоніння Святим Дарам, а на їхній основі – Братства П'яти Ран Ісуса, що об'єднували чоловіків і жінок – шанувальників Милості Божої. Найвідоміше таке братство на теренах Речі Посполитої існувало при монастирі Корпус Крісті в Кракові. До нього вступив і король Ян ІІІ Собеський з дружиною та синами. Внаслідок популярності культу поширились медальйони із символікою П'яти Ран – серце, оточене зображенням кистей рук і стоп (рис. 6)¹¹.

Вочевидь, завдяки асоціації з подібними зображеннями з'явилися на митрі зображення рук і каменя у формі серця.

У середньовіччі виник і культ Серця Ісуса як продовження і розвиток культу головної з П'яти Ран Христових – в боці. Його поширенню з XIII ст. активно сприяли святі Матильда, Гертруда та Маргарита. У 1648 році св. Іоанн Ед випустив спеціальну книгу, присвячену поклонінню Святому Серцю. Культ набув завершеного вигляду у XVII ст. завдяки одкровенням святої Марії Маргарити Алакок. Під час молитви перед Святими Дарами 27 грудня 1673 р. вона пережила зустріч з Христом вічна-віч, чула Його голос, що закликав ділитися Його любов'ю з людьми. Ісус сказав Марії, що Його серце слід не просто шанувати, а й зображати, і шанування цього зображення слід всіляко поширювати. Півтора роки по тому Алакок почула повеління встановити особливий день молитов Серцю Ісуса для спокутування холодності, якою людство відповідає на Його любов. Слід зазначити, що в Польщі існувала і власна традиція поклоніння Святому Серцю, активним поборником якої був єзуїт Каспер Дружбіцкі. Цей культ був у Речі Посполитій надзвичайно популярним. Не випадково Священна конгрегація обрядів рішенням, виданим 25 січня 1765 р. за згодою Климента XIII 6 лютого того ж року, дала дозвіл польському єпископатові і римському Архібратству Пресвятого Серця святкувати літургійний празник Пресвятого Христового Серця¹².

Саме єзуїти з XVII ст. популяризують зображення Святого Серця. Особливо поширеними були зображення алегорії Святого Серця в оточенні ченців-подвижників (рис. 7). У всьому католицькому світі масово розповсюджуються медальйони із зображеннями Святого Серця.

Рис. 7. Алегорія Святого Серця. XVIII ст .

Рис. 8. Релігійний медальйон “Святе Серце”.
XVIII ст.

ангелів, які тримають щит із зображенням Христа святого Бенедикта та над ним двох сердець і слів S. C. CORDA IESV ET MAR (Священні Серця Ісуса і Марії) (рис. 8). На іншому медальйоні бачимо зображення двох сердець поряд. Серце Ісуса оповите терновим вінцем, Серце Богородиці – трояндовим вінком¹³.

Ці медальйони поширені були в Польщі, до складу якої входила навернена до унії Правобережна Україна. Після Замойського собору 1730 р. культ Святих Сердець активно впроваджується і в греко-католицькій церкві.

Медальйони та підвіски із зображеннями Святих Сердець часто відігравали роль вотумів (рис. 9). Релігійні медальйони інколи використовували як дукачі¹⁴.

Отже, використання зображень сердець і рук, що тримають камінь у формі серця не пов'язане, звісно, з любовною і шлюбною символікою. Їх можна розглядати як символіку Святого Серця та Непорочного Серця Богородиці. Викликає подив поява її на православній митрі, адже культ Святих

Культ Святого Серця поєднаний також з пошануванням Непорочного Серця Марії. Образ Святого Серця Ісуса часто супроводжується зображеннями Серця Марії. Інколи зображення двох сердець – Ісуса та Марії поєднуються. Цікавий медальйон XVIII ст. із зображенням на аверсі Богородиці Ченстоховської, а на зворотному боці – двох

Рис. 9. Підвіска-вотум. Музей історичних коштовностей України, ДМ-821.

Сердець – суто католицький. Можна зробити сміливе припущення, що замовник митри був крипто-католиком. Зважаючи на надзвичайно тісні контакти Києво-Печерської лаври з уніатською (на той час) Почаєвською лаврою, великі надходження друкованої продукції з Почаєва, таке припущення не здається надто неймовірним¹⁵.

Однак більш вірогідним, на наш погляд, є припущення про те, що в оздобленні митри брав участь майстер-католик. Для нього цілком логічним було розташування поряд із зображенням Богородиці та монахів-подвижників зображення Святих Сердець. І вибір цих деталей був, здається, цілком свідомим. В декорі митри використано величезну кількість коштовних каменів високого ґатунку, отже не було нестачі матеріалів для оздоблення виробу. Тобто невеличкі фрагменти якихось прикрас не могли відіграти суттєвої декоративної ролі, отже важливим було насамперед їх змістовне наповнення.

Примітки

- ¹ Полюшко Г.В. До питання атрибуції золотої митри з колекції Музею історичних коштовностей України // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 11–13 грудня 2006 р. – К., 2007. – С. 168–171.
- ² Петренко М.З. Українське золотарство XVI-XVIII ст. – К., 1970. – С. 139, 193.
- ³ Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Архівний фонд. № КПЛ-А-945. С. 125.
- ⁴ Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII-XVIII ст.). – К., 2005. – С. 87.
- ⁵ Clare Phillips. *Jewels and jewellery*. – V&A Publications, 2000. – С. 45.
- ⁶ Dalton O.M. *Catalogue of the finger rings early Christian, byzantine, teutonic, mediaeval and later*. – London, 1912. – С. XLVII. – С. 173.
- ⁷ Карсакова Т.Н. Любовная символика в русских ювелирных украшениях // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 11–13 грудня 2006 р. – К., 2007. – С. 257–258.
- ⁸ Dalton O.M. *Catalogue of the finger rings early Christian, byzantine, teutonic, mediaeval and later*. – London, 1912. – Plate XVII.
- ⁹ Clare Phillips. *Jewels and jewellery*. V&A Publications. – 2000. – С. 56.

- ¹⁰ Дэвид Беннет и Даниэла Маскетти. Ювелирное искусство. Иллюстрированный справочник по ювелирным украшениям. – М., 2005. – С. 133.
- ¹¹ <http://www.bozeczalo.net/index.php/parafia/arcybractwo-najswietszego-sakramentu>
- ¹² Енцикліка Вселенського Архієрея Пія XII до Пребодобних Братів Патріархів, Примасів, Архієпископів і всіх помічних Ординаріїв, що в мирі в об'єднанні з Апостольським Престолом про почитання Пресвятого Серця Христового. – Львів, 1994. – С. 49–52.
- ¹³ Rewoliński T. Katalog medali religijnych. – Kraków. – 1887. – 188 с.
- ¹⁴ Самков О.М. Українські дукачі. – Черкаси, 2013. – С. 11, 75–76, 109–110.
- ¹⁵ Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII-XVIII ст.). – К., 2005. – С. 234–235.